

УДК 930:159.159.953 (477)+323.1:321

Нечитайло А. А.*Аспірантка відділу досліджень інформаційного суспільства
та інформаційних стратегій НІСД*

НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ ТА РОЗБУДОВИ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

На основі аналізу постмодерних підходів до розуміння феноменів нації й національної ідентичності, основних тенденцій глобалізації та розбудови глобального інформаційного суспільства досліджено формування національної пам'яті.

Ключові слова: нація, національна ідентичність, національна пам'ять, глобалізація, глобальне інформаційне суспільство, діаспора, постмодерн.

Глобалізаційні процеси ХХІ століття актуалізували питання націєтворення, формування національної ідентичності та національної пам'яті у контексті постмодерного переосмислення феномену нації. Йдеться передусім про широкомасштабні, революційні за своїм характером та змістом, впливи глобального інформаційного суспільства, які ставлять під сумнів традиційні домодерні та модерні підходи до розуміння національних потреб та інтересів.

В епоху постмодерну «нація» тяжіє до виходу поза територіальні межі держав (детериторіалізується), чому сприяє глобалізація інформаційно-комунікативних процесів, які виконують роль потужного каталізатора самоутвердження й збереження, конструювання й реконструювання «національної пам'яті» як різновиду «колективної пам'яті». Адже невідзначеність і фрагментарність життя в епоху формування глобального інформаційного суспільства спонукають звертатися з метою самоідентифікації до минулого, чим, власне, й обумовлений інтерес до історичної пам'яті не лише людей, які проживають на історичній Батьківщині, але й представників діаспори.

Багатий досвід вивчення проблем «національної пам'яті» та споріднених з нею понять («колективна пам'ять», «культурна пам'ять», «комунікативна пам'ять», «політика пам'яті», «історична амнезія»,

«історична травма», «травматичний досвід» тощо) накопичений у країнах Заходу [1, с. 224]. Зокрема, теоретичні основи вивчення історичної пам'яті висвітлено у працях Я. Ассмана, М. Хальббакса та ін. В Україні дослідження проблем національної пам'яті істотно активізувалося лише після 2006 року, коли з ініціативи відомого громадського діяча І. Юхновського було організовано Український інститут національної пам'яті. Це коло питань досліджували, зокрема, такі вітчизняні фахівці як Ю. Зерній, А. Коник, О. Маклюк, В. Масенко, К. Новікова, І. Симоненко, В. Солдатенко, В. Кривошея, Д. Веденєєв та ін.

Окремий дослідницький інтерес становлять особливості пам'яті діаспори, про які йдеться у працях низки закордонних фахівців: Еллен Руттен (Університет Бергена, Норвегія) [2], Віджей Агню (Університет Торонто, Канада) [3], Емма Патчетт (Університет Мюнстера, Німеччина) [4] та ін. Йдеться, зокрема, про вивчення націєтворчих можливостей соціальних медіа.

Метою даної статті є з'ясування впливів глобалізаційних тенденцій та інформаційних впливів на процеси націєтворення, формування національної ідентичності та національної пам'яті. Одне з основних завдань дослідження полягає у визначенні ролі національної пам'яті в умовах інформаційного суспільства.

Процес набуття національної ідентичності у домодерну епоху здійснювався переважно через практику засвоєння національного нарративу (з англ. й фр. *narrative* — оповідання, оповідь) [4]. У зазначеному контексті неабиякої актуальності набуває питання щодо «національної пам'яті» як «Великого нарративу». Як зазначає у даному контексті Ентоні Сміт, національна ідентифікація не може відбуватися без засвоєння національної пам'яті так само як не може бути осмисленою поза Міфом колективна Мета чи колективна Доля, які є необхідними елементами концепту нації. У цьому розумінні, на думку Ентоні Сміта, «концепт національної ідентичності можна визначити як підтримку та постійну репродукцію патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів і традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікацією особистостей з цією особливою спадщиною і цими цінностями, символами, пам'яттю, міфами та традиціями» [5, с. 30].

Отже, «Велика оповідь» покликана у формі різноманітних міфів легітимізувати націю, усправедливити «наше» бачення причин її виникнення, перебігу націєтворення, спростувавши при цьому «їхнє бачення» (стосовно опонентів, ворогів тощо) «нашої» нації. Спростуванню цієї домодерної тези, яка зводить (редукує) національну ідентифікацію

до бінарної опозиції «Ми—Вони», присвячені праці постструктураліста Клода Леві-Стросса («Структура міфів») [6] та постмодерніста Жана-Франсуа Ліотара («Ситуація постмодерну») [7].

Розглядаючи міф як наратив, Клод Леві-Стросс вказує, що міф є водночас діахронічним як історична оповідь про минуле і синхронічним як інструмент пояснення сьогодення і майбутнього [8]. При цьому не так вже й важливо, чи створений міф індивідуальним суб'єктом чи він запозичений з колективної традиції, бо структури міфів єдині для всіх «мов», а їхня структура є незмінною, і саме завдяки їй міф виконує свою символічну функцію [6]. Структурний підхід дозволив Клоду Леві-Строссу описати ефективну дію логічних механізмів первісного міфотворчого мислення, методично розгорнути аналіз міфів як найхарактернішого продукту «примітивної» духовної культури й одного з шляхів самопізнання людського духу, виходячи з того, що міфологічне колективно-несвідоме фантазування відносно незалежне від впливу інших форм племінної життєдіяльності та соціально-економічних інфраструктур і тому адекватно відображає саму «анатомію розуму» [8]. Надзвичайно важливим в епоху інформаційного суспільства є висновок Клода Леві-Стросса про те, що нація—це система комунікації й національно-культурну свідомість слід аналізувати саме комунікативно.

Позиція Жана-Франсуа Ліотара зводиться до твердження про те, що формуванню традиційного знання передують наративна форма, а оповідь—це найкраща у найрізноманітніших сенсах форма такого знання. Народні історії (оповіді) передусім розповідають про бінарні опозиції позитивних або негативних утворень, виконуючи в цьому розумінні легітимізуючу функцію. Успіхи або невдачі «героїв» легітимізують, зокрема, суспільні й державні інститути, статуси та ролі. Міфи пропонують, зокрема, смислові коди (матриці) наслідування позитивних або негативних моделей соціальної поведінки (щасливі або нещасні, гідні наслідування або всезагального презирства герої й антигерої), інтеграції у встановлені інститути (легенди, казки). Таким чином, міфологічні оповіді дозволяють визначити властиві суспільству, в якому вони оповідаються, критерії компетентності й оцінити завдяки цим критеріям досягнені результати або ж результати, яких не досягти не варто. Міфологічні оповіді, визначають, таким чином, що в даній культурі має право говоритись і робитись [7, с. 55].

Історичний міф треба розуміти як елемент історико-духовного буття нації. Міф включає в себе духовний пантеон негативних і позитивних героїв історії, подій, спільний історичний шлях. За допомогою міфів

на рівні колективної пам'яті спільноти формується масова свідомість, національна самоідентифікація, відрізнєння себе від інших національних спільнот. Історичний міф є складовою частиною національного міфу [9, с. 12].

Український дослідник В. Масенко пропонує поняття «обрій пам'яті». Саме на обрії пам'яті найчастіше трапляються міфологеми та легенди, а обрій «усвідомленої» пам'яті переходить у суцільний міф. Зафіксована у звичаях, ритуалах, фольклорі, легендах і міфах історична пам'ять, незважаючи на неповноту, володіє дивовижною здатністю закарбовувати в свідомості людей епохальні історичні події та синтезувати історичне знання у різні форми світоглядного сприйняття історичного досвіду [10, с. 51].

Наративна легітимізація нації була характерною для домоделної епохи, на зміну якій прийшла епоха Модерну з її економізацією цінностей, коли нація розглядалася уже не як прадавня природна даність, а як продукт соціальної інженерії, економічних змін, індустріальної революції, утворення сучасних бюрократичних держав тощо. Модерний концепт нації як «зробленого», штучно сконструйованого Х. Сетон-Вотсон передає у книзі «Нації та держави» наступним чином: «Я змушений дійти висновку, що жодного наукового визначення нації придумати не можна, хоча феномен нації існував і існує. Все, що я можу стверджувати, — це те, що нація існує, коли значне число людей у суспільстві розглядає себе як таких, що складають націю, або поводять себе таким чином, ніби вони її утворили» [11, с. 5]. Отже, з подібної точки зору, головною ознакою нації є самоідентифікація, яка існує доти, поки люди відчувають себе приналежними до даної нації.

Коли ж на зміну Модерну прийшов Постмодерн, ідеологія творення наративних дискурсів була майже вщент зруйнована, що спрацювало на користь концепцій крайнього конструктивізму, бо концепція нації втратила свою «природну примусовість», а національна ідентифікація стала справою «добровільного вибору», свідомою довільною реакцією на зовнішні соціальні обставини.

В постмодерну епоху формування глобального інформаційного суспільства ніщо не є зумовленим, і все підлягає вибору: місце проживання і громадянство, форма сім'ї та характер занять, предмети споживання і духовні цінності. Без вибору дається лише сама ситуація вибору.

Відповідно, постмодерна ситуація істотно поміняла вектори націєтворення та формування національної ідентичності. Істотні виклики націєтворенню пов'язані з глобалізацією та глобальним інформаційним

суспільством, у якому ідентичності не є сталими, фіксованими та завжди даними реальностями.

Варто зазначити, що представники діаспори мають подвійну свідомість, знання і перспективу, які співзвучні як домодерну, так і модерну та постмодерну (епосі глобалізації) [3]. Подвійна національна ідентичність представників діаспори полягає у тому, що ці люди, з одного боку, ідентифікують себе з країною перебування, а, з іншого, — з країною походження (home and host nations). З позицій ідеології глобалізму національна ідентичність взагалі вважається багатшаровою, бо кожна людина може мати (і має насправді) декілька ідентичностей, незалежних одна від одної [12, с. 285].

Існує чимало підтверджень видатних досягнень у націтворенні представників діаспор, які ідентифікують себе з «приймаючою нацією». Наприклад, визначна українська просвітителька і педагог Софія Русова не була українкою по крові, але сприйняла усі прагнення української нації до визволення, працювала в уряді Української Народної Республіки, внівши вагомий внесок у відродження української мови, культури, духовності. Яскравим прикладом ідентифікації себе з українством є росіянка за етнічним походженням, поет і визначний дія українського національно-визвольного руху Олена Теліга.

Російська мова й література XIX століття взагалі майже цілковито завдячують своїми видатними здобутками представникам діаспори (Олександрю Пушкіну, Михаїлу Лермонтову, Миколі Гоголю, Володимирю Далю тощо) [13].

Отже, у сучасному світі, що модернізується на засадах ідеології нео-лібералізму й дедалі активнішого поширення цінностей (антицінностей) постмодерну, формування національної ідентичності є перманентним процесом самовизначення. Відповідно, філософія постмодерну демонструє широке коло підходів до розуміння та формування «нації».

В українському суспільстві з перших років незалежності існує намагання поєднати національну ідею, культуру, звичаї, традиції, цінності українства як колективного «Ми» із сукупністю уявлень, характерних для найбільш успішних націй «старої» Європи, які результативно реалізують конструктивістські демократичні проекти [12, с. 26].

Оскільки тенденції сучасного світу суперечливі і невизначені, то існують суперечливі погляди на сучасну суспільно-політичну реальність. Багато дослідників (Г. Берегова, В. Горбатенко, Р. Коваль та ін.) вважають, що постмодернізм і глобалізація «підточуючи» підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ

згуртованості суспільства і держави, місце якої займають множинні лояльності, що виявляють розгублені члени суспільства, намагаючись вирішити особисті і суспільні проблеми та реалізувати власні потенції. З одного боку, гіперіндивідуалізм припускає повну байдужість до власної ідентичності, бо аморфне, модульне, «розлите в мережі» існування зовсім неповторне саме із-за своєї неідентифікованості. Суспільство нової доби стає поліваріантним, «у ньому панують не догми, а дискурс, на зміну очікуванню й надії людини поступово приходять прагматичний розрахунок і віра» [14, с. 277–278].

Неможливо не зауважити таку домінуючу ознаку формування глобального інформаційного простору як космополітизм, який дійсно відображає кризу національного громадянства. Ідеологія світового громадянства в її класичній версії надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного національним проблемам. Космополітизм у його сучасному значенні трактується як співіснування та взаємодія численних ідентичностей і почуття приналежності до світового громадянства поза межами націй або як ідеологія, що проповідує зречення національних традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет [15, с. 14].

Феномен денационалізованого громадянства спонукає до перегляду традиційних уявлень про громадянство, нерозривно пов'язаних із національною державою, оскільки денационалізовані громадяни не вважають національну державу необхідною передумовою участі в економічному, культурному й політичному житті, збереженні національної пам'яті. Денационалізоване корпоративне громадянство до певної міри спричинене інтенсивними міграційними процесами, які породжують «нові діаспори» як глобалізовані етноси, деякі представники яких хотіли б брати дистанційну участь у політичному житті країн походження. Водночас, таких представників діаспори порівняно небагато, бо у глобалізованому світі «людина-кочівник» (М. Фуко) обирає місце проживання, керуючись виключно економічними та іншими прагматичними міркуваннями й «абстрагуючись» при цьому від свого національного походження.

Як реакція на постмодерні версії денационалізованого космополітичного розвитку відроджується «неонаціоналізм», ідеологи якого пропонують відкинути в ім'я традиційних цінностей небезпечні неоліберальні ідеї мультикультуралізму. Такий культурний і політичний націоналізм проповідує зазвичай концепт триєдності «одна держава—одна культура—одна нація» [16, с. 12]. Р. Коваль

у книзі «Філософія українства» наголошує на несумісності української національної культури зі світовою цивілізацією: «Йде боротьба між Українською Культурою і Космополітичною Цивілізацією. І в цій боротьбі українська шляхетна культура переможе страшного всеперетравлюючого монстра—безнаціональну цивілізацію, історичний регламент якої вичерпується» [17].

Варто зазначити, що для сучасного українства дійсно існує реальна проблема критичного вибору між самозбереженням та «розчиненням» у різноманітних співзалежностях загальнолюдських інтегративних тенденцій розвитку, яке плодить людей з космополітичним світоглядом із властивим їм не лише скептичним, але й нігілістичним ставленням до Батьківщини й Держави.

Консолідуючою засадою будь-якого суспільства включно з українським є загальнонаціональна ідентичність—ототожнення людиною себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному, семантико-міфологічному [12, с. 171].

Отже, світовий досвід свідчить, що в епоху формування глобального інформаційного суспільства необхідною передумовою існування й розвитку нації є національна самоідентифікація людей, незалежно від території проживання та мови спілкування, але яка неможлива без збереження національної пам'яті. Українська нація не обмежується кордонами держави Україна, а українцями за самовизначенням є не лише ті громадяни України, які проживають на території нашої держави, а й ті що проживають поза її межами.

Національна пам'ять—це основа національної самосвідомості. Для нашої держави особливо важливим моментом є формування нової політики пам'яті, націєтворчої за змістом [1, с. 229].

В епоху формування глобального інформаційного суспільства Інтернет, зокрема соціальні мережі, стали одним з найбільш впливових засобів впровадження політики пам'яті. За допомогою соціальних мереж організуються широкомасштабні міжнародно-інформаційні кампанії щодо збереження національної пам'яті. Саме завдяки Інтернету впроваджуються масові історичні наративи, які впливають на формування національної пам'яті світового українства.

Список використаних джерел:

1. Маклюк О. М. Исторична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2011. — Вип. 30. — С. 223–232.
2. Rutten E. Web Wars: Digital Diasporas and the Language of Memory (An Announcement of the HERA Research Project, University of Bergen) Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European / E. Rutten. — New Media. — No4.-2010. — P. 171–176.
3. Agnew Vijay. Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home, University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division 2005. — 260 p.
4. Patchett E. Cultural Memory / E. Patchett [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.itn-cohab.eu/wiki/cultural-memory>
5. Smith A. Interpretation of National Identity // Modern Roots: Studies of National Identity. Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez. — Aldershot: Ashgate, 2001. — P. 21–56.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 512 с.
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; Пер. с фр. Н. А. Шматко. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с.
8. Мелетинский Е. Клод Леви-Стросс. Только этология? / Е. Мелетинский // Вопросы литературы. — 1971. — № 4. — С. 121.
9. Гирич І. Чому необхідно переосмислювати минуле? / І. Гирич, Ю. Шаповал. — К.: фонд Конрада Аденауера, 2010. — № 16. — 44 с.
10. Масенко В. Исторична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. Масенко // Укр. іст. журн. — 2002. — №5. — С. 49–62.
11. Seton-Watson H. Nations and States. A Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism / H. Seton-Watson. — Boulder (Colo.), 1977. — P.5.
12. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. — К.: НІСД, 2011. — 336 с.
13. Дацюк Г. Княгиня в царстві духу / Г. Дацюк // Голос України. — 1991. — 10 грудня.
14. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. — К.: Генеза, 2006. — 400 с.

15. Берегова Г. Д. Зміна морального статусу особистості в постмодерному просторі / Г. Д. Берегова // Вісник Житомирського державного університету. — 2012. - №63. — С. 13–16.
16. Ожеван М. А. Націєтворення як «модернізація навздогін»: суперечності між модерном, домодерном і постмодерном / М. А. Ожеван // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 2. — С. 12–21.
17. Ожеван М. А. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації / М. А. Ожеван [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/ozevan.htm>.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2014 р.

Нечитайло А. А. Формирование нации и национальная память в эпоху постмодерна и построения глобального информационного общества

На основании анализа постмодерных подходов к пониманию феноменов нации и национальной идентичности, основных тенденций глобализации и развития глобального информационного общества исследовано формирование национальной памяти.

Ключевые слова: нация, национальная идентичность, национальная память, глобализация, глобальное информационное общество, диаспора, постмодерн.

Nechytailo A. The national building and the national memory in the postmodern era and the construction of global information society

Based on the analysis of postmodern approaches to understanding the phenomena of the nation, the national identity and the main trends of globalization and the development of the Global Information Society the national memory is analyzed.

Key words: nation, national identity, national memory, globalization, global information society, diaspora, postmodern.

© Нечитайло А. А., 2014